

denci, członkowie rodzin, których antenaci brali udział w strajkach), oraz wprowadzenie indeksu rzeczowego i indeksu osób.

W pracy zdarzają się błędy i niedopatrzenia. Na przykład w tabeli „Sytuacja wyznaniowa i językowa w Prusach Zachodnich w 1900 r.” (s. 17) podano za J. Buzkiem dane dotyczące katolików, którzy stanowili, zgodnie z tabelą, 5,1% ludności (800 304 osoby na 1 563 523 ogółu ludności). Na stronie 102 pracy czytamy o próbach *wymuszenia na nauczycielach nauczania lekcji religii w języku polskim*. Prawdopodobnie autorka miała na myśli prowadzenie lekcji religii.

Anna Kołodziej

Alicja Daniela Kicowska, *Nauczyciele szkół rolniczych na Warmii i Mazurach (1945–1989)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2009, ss. 186

Literatura dotycząca problematyki nauczycieli z zastosowaniem badań biograficznych cieszy się coraz większą popularnością i dorobkiem¹⁷. Mniej jest natomiast opracowań podejmujących tę tematykę w ujęciu regionalnym. W odniesieniu do terenu Warmii i Mazur, poza pracą T. Filipkowskiego¹⁸, występuje wyraźny deficyt opracowań koncentrujących się na biografiach nauczycieli. Książka A. D. Kicowskiej wypełnia tę lukę, a oryginalność pracy wiąże się również z wkładem recenzowanej publikacji w nurt badań najnowszej historii wychowania i pedeutologii historycznej. Autorka pracy, jak sama zaznaczyła we „Wstępie”, nie miała bowiem ambicji stworzenia słownika biograficznego nauczycieli szkół rolniczych na Warmii i Mazurach, lecz cel jej zamierzeń sprowadzał się do ukazania *środowiska nauczycieli szkół rolniczych w wymiarze zbiorowym (ilościowym) i indywidualnym z akcentem na biografię edukacyjno-zawodową* w kontekście przemian szkolnictwa rolniczego.

Recenzowana praca składa się z wykazu skrótów, wstępu, dwóch części, zakończenia i bibliografii. W konstrukcji pracy przyjęty został układ chronologiczno-problemowy.

Merytoryczne omówienie recenzowanej pracy należy rozpocząć od „Wstępu”, w którym Autorka wskazała na potrzebę opracowań biografii zbiorowej interesującej ją grupy zawodowej, informując Czytelnika, że *niniejsza praca jest pierwszą próbą opisu środowiska nauczycieli pracujących w szkołach rolniczych na Warmii i Mazurach w okresie*

¹⁷ Zob. m.in. H. Jadam, *Nauczycieli portret zbiorowy*, Rzeszów 1986; K. Polak, *Indywidualne teorie nauczycieli: geneza, badanie, kształtowanie*, Kraków 1999; W. Dróżka, *Młode pokolenie nauczycieli. Studium autobiografii młodych nauczycieli polskich lat dziewięćdziesiątych*, wyd. 2, Kielce 2004; eadem, *Nauczycielska dojrzałość. Pamiętniki średniego pokolenia nauczycieli 2004*, Kielce 2005; eadem, *Generacja wielkiej zmiany. Studium autobiografii średniego pokolenia nauczycieli polskich 2004*, Kielce 2008; E. Kurantowicz, M. Nowak-Dziemianowicz (red.), *Narracja – krytyka – zmiana*, Wrocław 2007.

¹⁸ T. Filipkowski, *Nauczyciele polscy w Niemczech w latach 1919–1939. Portret zbiorowy*, Olsztyn 1991.

Polski Ludowej... (s. 12). Autorka we „Wstępie” przedstawiła też klasyfikację i terminologię kategorii „nauczyciel szkoły zawodowej”. W tej części książki omówiła również wykorzystane źródła, stwierdzając, że podstawową bazę źródłową stanowiły m.in. prace poświęcone historii szkolnictwa rolniczego w kraju i regionie, dokumenty przechowywane w państwowych i zakładowych (głównie szkolnych) archiwach, wspomnienia uczniów i nauczycieli oraz tzw. źródła wywołane, tj. ankiety biograficzne nauczycieli, którzy pracowali w szkołach rolniczych w Olsztyńskim w latach 1945–1989. Wykorzystane przez Autorkę źródła nawzajem się uzupełniają. Atutem opracowania, o czym może się przekonać Czytelnik, są źródła narracyjne, a w tym wspomnienia i refleksje, które wzbogacają książkę, czyniąc ją pełniejszą i łatwiejszą w odbiorze, nie odbierając jej przy tym wartości merytorycznej.

Część I pracy zatytułowana *Szkoła rolnicza i jej nauczyciele* składa się z dwóch rozdziałów. W rozdziale pierwszym Autorka zaprezentowała zagadnienia dotyczące powstania i rozwoju szkolnictwa rolniczego na Warmii i Mazurach w latach 1945–1989.

Omówienie tej problematyki poprzedziła ukazaniem tradycji szkolnictwa rolniczego na ziemiach polskich (początków nauczania rolnictwa w czasach Komisji Edukacji Narodowej oraz dziejów szkolnictwa rolniczego w okresie zaborów i II RP). W odniesieniu do terenu Warmii i Mazur Autorka przedstawiła okoliczności powstania i funkcjonowania szkół rolniczych w Prusach Wschodnich w okresie międzywojennym. W kolejnych dwóch podrozdziałach Autorka zapoznaje Czytelnika z organizacją i rozwojem zarówno niższych, jak i średnich szkół rolniczych na Warmii i Mazurach w całym okresie Polski Ludowej. Interesującym dopełnieniem dotychczasowych rozważań Autorki nad obrazem szkolnictwa rolniczego w Olsztyńskim w latach 1945–1989 są wspomnienia nauczycieli tych szkół, retrospektywnie przedstawiające różne aspekty edukacji i pracy nauczycieli w szkole rolniczej. Cytowane fragmenty wspomnień i refleksji znacznie wzbogacają wiedzę na temat codziennego życia i pracy nauczycieli w szkolnictwie rolniczym w regionie Warmii i Mazur. Czytelników zainteresowanych bardziej szczegółowym omówieniem tematyki przedstawionej w części I zachęcam do lektury wcześniejszych prac Autorki¹⁹.

Zasadniczą część pracy rozpoczyna rozdział drugi w części I pt. „Nauczyciele szkół rolniczych na Warmii i Mazurach w latach 1945–1989”. Autorka przedstawiła w nim problematykę dotyczącą wymagań kwalifikacyjnych oraz rozwoju ilościowego i jakościowego kadry szkół rolniczych w regionie. Pisząc o kwalifikacjach nauczycieli szkół rolniczych powołała się na przepisy prawne, które obowiązywały w okresie PRL-u odnośnie do omawianej grupy nauczycieli. Czytelnik dowie się, że szczegółowe wymagania wobec nauczycieli kształcenia zawodowego (rolniczego) normowały ustawy, rozporządzenia i zarządzenia z następujących lat: 1932, 1956, 1961, 1964, 1972, 1973, 1975, 1983. Charakteryzując nauczycieli szkół rolniczych w Olsztyńskim Autorka skupiła się na prezentacji rozwoju ilościowego kadry pedagogicznej zatrudnionej w szkołach rolniczych na przestrzeni lat 1945–1989, przeprowadziła też analizę i podjęła próbę oceny

¹⁹ A. D. Kicowska, *Średnie szkolnictwo rolnicze na Warmii i Mazurach w latach 1945–1975*, Olsztyn 1986; eadem, *Szkoła rolnicza w Polsce w latach 1944–1989*, Olsztyn 1998.

rozwoju jakościowego nauczycieli w świetle ówczesnych wymagań kwalifikacyjnych. Pewną dezorientację Czytelnika może wywołać jednak użyte w tytule podrozdziału 2.2. określenie: „nauczyciele olsztyńskich szkół rolniczych”, gdyż odnieść je można do nauczycieli szkół zlokalizowanych na terenie Olsztyna, a tymczasem prezentowana treść dotyczy nauczycieli szkół rolniczych rozmieszczonych na terenie województwa olsztyńskiego. Ponadto po lekturze tego fragmentu pojawia się pewien niedosyt. Ciekawe byłoby bowiem przedstawienie stanu ilościowego i rozwoju kwalifikacyjnego nauczycieli szkół rolniczych w skali jednego powiatu, czy też jednej szkoły, co umożliwiłoby także spojrzenie porównawcze. Można mieć jednak nadzieję, że Autorka w innym opracowaniu przedstawi tę problematykę w takim ujęciu.

W kolejnej części pracy Autorka przedstawiła biografię zbiorową ankietowanych nauczycieli, którzy pracowali w szkołach rolniczych na Warmii i Mazurach w różnych latach i są swoistą reprezentacją pokoleniową interesującej nas grupy. Omawia m.in. cechy społeczno-demograficzne badanych, poziom wykształcenia, motywy podjęcia pracy w szkole rolniczej, proces stawania się nauczycielem. Charakterystyka ta uwidacznia zróżnicowanie badanej zbiorowości oraz „specyfikę zawodu i szkoły rolniczej” (s. 53). Egzemplifikacją tego znajdujemy również we wspomnieniach absolwentów szkół rolniczych, kończących część I.

Część II prezentowanej książki zawiera, przedstawione w układzie alfabetycznym, 194 biogramy nauczycieli, którzy w latach 1945–1989 pracowali na terenie Warmii i Mazur w szkołach rolniczych. Biogramy stanowią wartościowy materiał, ściśle korespondujący z tekstem wykładu części I. Forma ich prezentacji jest przejrzysta, a informacje biograficzne skonstruowane zostały według przyjętego przez Autorkę schematu. Opis sylwetek nauczycieli szkół rolniczych Autorka rozpoczęła od podania danych personalnych – nazwiska i imienia, miejsca urodzenia. W dalszej kolejności prezentowane są dane dotyczące wykształcenia, specjalizacji zawodowej, doksztalcenia i doskonalenia zawodowego, kwalifikacji pedagogicznych, przebiegu pracy zawodowej, a zwłaszcza pracy w szkołach rolniczych. Czytelnik zapozna się m.in. z motywami podjęcia pracy w szkole rolniczej, zakresem pracy opiekuńczo-wychowawczej i pozalekcyjnej, a także odznaczeniami, nagrodami czy innymi wyróżnieniami, jakie otrzymali badani nauczyciele. Zawarte w biogramach informacje stanowić mogą określoną wartość źródłową w dalszych badaniach historyczno-educacyjnych.

W końcowej części książki Czytelnik znajdzie krótką rekapitulację (w „Zakończeniu”) oraz uporządkowaną alfabetycznie „Bibliografię”. Szkoda, że Autorka nie umieściła w niej zestawienia źródeł, z jakich korzystała i do jakich odwoływała się w licznych przypisach, tym bardziej że niewątpliwym atutem recenzowanej książki jest bogata i różnorodna baza źródłowa. Kolejny – to rzeczowa narracja oraz komunikatywny język przekazu.

Autorce udało się osiągnąć zamierzony cel, którym było przedstawienie społeczności nauczycieli szkół rolniczych na Warmii i Mazurach w kontekście przemian tego szkolnictwa w latach 1945–1989. Zaprezentowała wybrane aspekty pracy i życia nauczycieli szkół rolniczych na Warmii i Mazurach, w wymiarze zbiorowym i imiennych biografii edukacyjno-zawodowych.

Publikacja A. D. Kicowskiej pod wieloma względami jest oryginalna i zasługuje na uznanie. Niewątpliwie wypełnia lukę w wiedzy o pracy i życiu nauczycieli szkolnictwa rolniczego w Olsztyńskim w latach 1945–1989 i dlatego polecam ją jako godną uwagi lekturę nie tylko historykom wychowania, pedeutologiom, ale także wszystkim, którzy interesują się problematyką oświaty rolniczej.

Maria Radziszewska

Katarzyna Barbara Kochan, *Edukacja elementarna i elementarze porozbiorowe w II Rzeczypospolitej*, Kraków 2009, ss. 96.

Książka Katarzyny Barbary Kochan pt. *Edukacja elementarna i elementarze porozbiorowe w II Rzeczypospolitej* wypełnia lukę w zakresie dziejów edukacji początkowej i elementarzystwa w szkolnictwie międzywojennym, będąc uzupełnieniem dla istniejących już opracowań częściowych w tej tematyce.

Pozycja składa się z trzech rozdziałów, z których pierwszy wprowadza czytelnika w zagadnienia uwarunkowań edukacyjnych w II Rzeczypospolitej, drugi określa stan edukacji początkowej w dwudziestolecie międzywojennym, trzeci natomiast jest zasadniczym rozdziałem pracy, prezentując funkcjonowanie elementarzystwa odziedziczonych po zaborcach i wykorzystywanych w szkolnictwie międzywojennym.

Autorka słusznie analizę tematu rozpoczyna od syntetycznego nakreślenia ówczesnych uwarunkowań edukacji elementarnej w II RP, głównie w zakresie politycznym i gospodarczym kraju, następnie sytuacji społeczno-zawodowej ludności w pierwszej dekadzie okresu międzywojennego (rozdział I). Na podstawie tych faktów czytelnik lepiej rozumie wynikający z nich, a istniejący niezaprzeczalnie i przedstawiony przez Autorkę, ówczesny stopień zaniedbań edukacyjnych Polaków w zakresie tego poziomu kształcenia. Pozwala to m.in. zrozumieć skalę problemu analfabetyzmu, występującego wówczas wśród osób dorosłych, czy trudności związane z procesem unifikacji szkolnictwa, wcześniej bardzo różniące się w trzech zaborach.

Ważnym aspektem kształtowania się wówczas sytuacji oświatowej w Polsce był, podkreślony przez Autorkę, udział mniejszości narodowych w procesie budowania i rozwoju oświaty, gdyż funkcjonująca szkoła uwzględniała, choć w różnym stopniu, zagadnienia wielonarodowościowe, wielokulturowe i wieloreligijne.

Ukazane zostały problemy, z którymi borykała się ówczesna szkoła, tj. brak jednolitości szkół, nadmierne przepełnienie klas, czy ścieranie się różnych wpływów, czy koncepcji przemian szkolnictwa. Tak wielowątkowe nakreślenie obrazu Polski pierwszych lat II RP stworzyło podstawę do przejścia do zasadniczych rozważań będących przedmiotem pracy.

Kolejny, II rozdział pracy ukazuje: trudności, jakie zaistniały z początkiem 1919 r. w pozyskiwaniu nauczycieli poziomu edukacji elementarnej, formy organizacyjne nauczania początkowego (przedstawiona jest organizacja tego nauczania do... i po wprowadzeniu).